

QUERALT: UNA DUALITAT HISTÒRICA

Josep Noguera i Canal

Queralt és el santuari marià de Berga, i el quer alt on es troba situat i la panoràmica que des del cim es domina són el principal atractiu paisatgístic que pot oferir la ciutat. Aquesta dualitat, possiblement, ha condicionat la història d'aquest santuari. Almenys d'ençà de les reformes de finals del segle passat.

El santuari de Queralt compta amb una àmplia historiografia publicada en el decurs dels anys, refosa per Mn. Josep Armengou en el seu conegut llibre *El santuari de la Mare de Déu de Queralt*.

Mn. Armengou, a més de comptar amb l'obra ja publicada, va aprofitar els treballs d'investigació, inèdits, de Mn. Bonaventura Ribera, realitzats amb posterioritat a la publicació de la seva valuosa i també prou coneguda monografia, i l'assessorament del també historiador de Queralt i de la Portella, Mn. Joan Santamaria, deixeble de Ribera i dipositari de la seva obra. A banda, hi ha la investigació i crònica que va fer pel seu compte.

En aquests papers no anirem més enllà d'on van arribar aquests tres documentats autors.

L'abans i el després d'una llegenda

Les històries dels santuaris tendeixen a fer l'apologia de la marededéu de torn, dels miracles o gràcies que ha atorgat als seus devots i del reconeixement dels agraciats, que se sol traduir en construccions, abelliments i les més diverses donacions i ofrenes. En el cas de Queralt, l'apologia se sol fer extensiva a la ciutat de Berga i a la seva secular devoció, que ha bastit el santuari i que en molts dels moments crucials de la seva història s'ha apropiat a i àdhuc identificat amb Queralt.

Probablement per historiar un santuari caldria partir de la història del culte marià a l'Església Catòlica que, des del concili d'Efes, l'any 431, va procla-

mar que Maria era la veritable Mare de Déu. S'ha optat, però, generalment, per les llegendes de les troballes. En aquest sentit, Mn. Ballarín ha estat ben explícit en escriure: «*Santa Maria de Queralt no fora una marededéu com escau si li manqués la llegenda daurada de la troballa*». (Extret de *Queralt, Rasos de Peguera*).

Finalment s'ha acceptat que la imatge de la Verge de Queralt és del s. XIV, és a dir, relativament moderna. Però el fet és que una troballa suposa una ocultació prèvia i un període de temps prou llarg per fer oblidar el record de l'ocultació i la tradició oral de culte anterior. Fer lligar antiguitat i troballa evocant la invasió sarraïna, l'heretgia dels càtars i la possibilitat d'un primer culte a St. Pere de Madrona ha fet escriure molts papers; papers que, fins a Mn. Ribera, han gaudit de bones dosis d'imaginació i, a vegades, d'inventiva.

Queralt abans del s. XIV

Si l'actual imatge de la Verge de Queralt és del s. XIV, òbviament, amb anterioritat a aquesta data, no podia ser venerada ni al quer alt de Berga ni en cap altre indret.

Però, bo i que no hi ha pas cap indici que ho aboní, no és pas descartable del tot la possibilitat que l'actual imatge no fos la primera que es venera a la nostra muntanya.

Alguns antropòlegs relacionen els santuaris actuals amb la pervivència de cultes pagans. Primerament, amb el culte a determinats paratges, després, a les deesses mares, als ritus agraris i als de la fertilitat humana, etc. Parlen de les mateixes llegendes, de símbols pagans com el bou, etc., i de la seva coincidència amb els cristians. Tota aquesta temàtica és molt complexa i, a vegades, afirmacions molt rodones, tal com són formulades, fan pensar que són més properes a voler negar l'origen marià de molts

santuaris que no pas a afavorir un estudi en profunditat.

Prat i Carós es pregunta si es pot postular «*la continuïtat dels antics llocs de cultes de fertilitat i de la fecunditat amb els indrets d'enclavament actual dels santuaris*», per concloure:

«*En la meua opinió, i sense negar la possible validesa d'aquesta hipòtesi —els símbols telúrics, vegetals, animals i humans que formen part del model pagà i del cristià no permeten rebutjar-la si no és a contracor—, penso que cal cercar a més d'elements simbòlics, altres dades fidedignes que només una recerca interdisciplinària, malauradament encara no encetada, ens pot aportar*» (1).

Sense anar tan lluny, els medievalistes ens parlen de Guillem de Berguedà, trobador del s. XII. Estudis seriosos com el de Martí de Riquer (2) ens han permès saber que aquest personatge va posseir algun tipus d'edificació, possiblement un castell, al cim del quer alt de Berga. En parlar d'aquest castell, Mn. Ballarín (op. cit.) escriu que «*n'hi ha restes de la muralla de llevant del casali*». I també escriu: «*Llesta la nissaga —amb Guillem—, el castell començà a enrunarse. Entre les runes restava la capella Romànica, tant se val*».

Queralt no ha estat mai excavat, i per construir les fortificacions, de les carlinades primer i els edificis més moderns després, possiblement van aprofitar qualsevol pedra apta per fer paret, sense reparar massa en el seu origen. L'enrenou deu haver-ne capgirat la fesomia notablement, no cal pas dubtar-ne.

La veritat històrica del que pogué ser Queralt abans del s. XIV tal vegada no la sabrem mai, però no sembla cap disbarat pensar que, possiblement, s'hi practicà algun tipus de culte, públic o privat, a una imatge anterior a l'actual.

Òbviament, el que acabo d'escriure no és pas cap afirmació, però sí que podria ser una hipòtesi plausible, a te-

nor de la informació de Mn. Ribera que reproduïrem tot seguit.

Prop del quer alt berguedà s'hi han venerat, almenys, dues imatges de la Verge, a més de la de Queralt: una a St. Pere de Madrona; l'altra a la capella de l'Oratori, darrere del castell de Berga. De la imatge de Maria que es venera a St. Pere de Madrona he de confessar que l'única notícia que en tinc és per l'existència d'uns goigs. Pel que fa a la imatge que es venerava a l'Oratori, la cosa ja és més complexa.

Mn. Armengou va escriure en el seu conegut llibre: «La imatge de l'Oratori, desapareguda per la darrera guerra civil, procedia d'una capelleta que hi havia a l'antic portal de La Pinsania. Era corrent, des de l'Edat Mitjana que els portals de les poblacions tinguessin la seva capelleta amb un sant. Mn. Ribera en una de les seves notes, ens parla de les imatges que tenien quatre dels portals de Berga: el portal de La Pinsania tenia la Mare de Déu de Queralt; el de Santa Magdalena hi tenia el Sant Crist; el del Call Nou, la Mare de Déu del Roser i el de Sallagossa, l'Assumpta, antiga patrona de Berga».

Segons el mateix Mn. Armengou, i també segons Mn. Santamaria, en aquestes notes, Mn. Ribera hi rectificava les seves opinions de principis de segle pel que fa a l'antiguitat de la imatge de Queralt, i la situaria en una època més propera.

També és de principis de segle l'article que anem a reproduir parcialment, publicat per Mn. Ribera a *Lo Pi de las Tres Brancas*, núm. 83 de l'11 d'agost del 1902 (arxiu M. Sistach). En aquest article, el nostre historiador ens parla de la capella de l'Oratori, edificada l'any 1687, amb motiu d'un fet considerat miraculós, esdevingut en baixar la Verge de Queralt a Berga per una plaga de llagosta. Ribera admet que aquesta capella no té cap mena d'interès; una altra qüestió és la imatge que s'hi venerava.

En parlar d'aquella imatge, Ribera va escriure: «quin tresor arqueològic apesat d'ésser lo de més valua de nostra població, ha passat gayrebé tatalment desaperebut a sos habitants; y ha passat desaperebut, porque no's coneixia, sino per demunt de una indumentaria postissa».

Pel que fa a la descripció de la imatge, escriví Ribera: «Está aquesta trevallada sobre pedra negra, quina especie de materia es totalment desconeguda'n nostre país; seu demunt d'un banquet, medint l'alsada de dos pams y mitx; sa testa va cuberta ab

la toca o vel dominical que usavan las donzellas de la Edat Mitjana pera assistir al temple, arribantli a la Imatge que'ns ocupa fins a las espatllas y amagantli per tant la caballera; vesteix senzilla túnica, de mànegas amples, cenvida en la cintura ab una corretja, fins que fentse venir lo mantell per dessota'ls brassos, tapant a aquella cau aquest desde la falda als peus, deixant entreveure en sos replechs, rudimentarias ondulacions de "cañotillo"; los peus mitx coberts pel llarch y modest mantell van calats, mentres ab l'esquer xafa a

Imatge de la Verge venerada a la capella de l'Oratori.

ARXIU J. CARRERAS

un monstre que simulant a un diminut bou resta ajegut en la plataforma que serveix de base y peany (de la mateixa materia del conjunt) a la Santa Imatge.

Com element imprescindible en l'antiga Estatuària mariana, entra a formar part essencial de nostra Imatge de la Mare de Déu, lo Nin Jesús. Está aquest assegut en lo genoll esquer de la Mare, presentant un aspecte rígid y descarnat, com Aquesta, ab sa alsaria desproporcionada y actitud de son cos se destaca d'Ell més l'impresió de jove-sobirà que de tendre infantó. Referma a aytal sugestió, l'actitud de arrimar-se ab la mà esquerra al pit un llibre tancat al ensemps que, ab la dreta alsada y plegant dos dits sobre la palma, ab los tres mitjers dona la benedicció. Son vestuatge se reduheix a una túnica, encare més senzilla, però semblant a la de la Mare, devallantli fins als peus, que també van calats.

La ornamentació de aquest artístich grupu es humil y raquítica, pera no califi-

carla de pobre y gairebé nula; puig que no mostra més que un senzill trenat en la collera de la túnica y una modesta cenefa en la vorera inferior del mantell de la Verge.

Abont tal vegada hauríam pogut apreciar quelcom de ornamentació, seria en la corona que cenyia el front de la Imatge; més per dissort, se veu ab tota evidència demunt la toca, lo rastre de mans barrueras, que l'arranaren, a fin de sustituhirla per las llampants diademas modernas.

Son efectes deplorables de temporadas de corruptut ideal artístich com la esmentada mutilació, entre altres lo fet de amputarse los brassos de la Mare y d'embarbissar los rostres d'Aquesta y del Fill, obehint sens dupte tals estochs, que l'Art califica de profanacions, a la ignorancia y més que res, a la mania que s'apoderà de l'Arquitectura y Escultura en los sigles XVI i XVII, que no sens rabó's coneixen ab lo calificatiu de sensuals y materialistas. Veuasquí la causa porque al fer la descripció de la Imatge de referencia nos veyem privats de ocuparnos de la munió de detalls que senyala l'Arqueologia respecte a l'Estatuària en aquesta mena de produccions y quina modelació y misticisme serveix no poch per apreciar sa vellura».

Per a Ribera, la imatge de l'Oratori «és filla de la inspiració romana-bissantina, prenent per base'ls anteriors antecedents: es una de aquellas Madonas, que segons lo docte Lapuente en la "Historia del culto de la Virgen Maria en España", marcan bé las petjadas de la Escultura en los sigles, X, XI y XII...».

Més endavant, Ribera escriu: «Una coincidència devém fer notar y és, que la Imatge que describim se avé ab tots y cada un dels detalls de la de Queralt, excepció feta de la materia (puix que l'última es de fusta) y de la circumstancia d'ésser aquesta pintada, quan no ho es la negre pedra de Aquella. Al objecte devém confessar ab tota ingenuitat que aixís que vegerém lo grupu artístich que'ns ocupa, duptarem un moment entre si aquesta era la verdadera Imatge de Queralt y'l de aquell Santuari no passava de mera imitació ó bé al revés.

A més de fundarse nostra dupte en la exacta igualtat de las duas estatuas, prenia empemta de la coneixensa intima de la rassa bergadana y per tan del zel y devoció envers la Verge de Queralt que la caracterisan. Per aquest motiu veyam més o menys probable, que al contruirse la capella del Oratori, se coluqués en ella la

verdadera Imatge de Queralt ab lo laudable fi de sustràurela a las profanacions de las revoltas esdevenidoras traslladantla junt als murs de Berga; mentres que s'ocupava'l lloch ab una imitació de fusta, ben excusada als ulls del públich de qu'existia la costum dels vestuatges postissos y per aixó no era possible distingir la materia de construcció.

La Imatge del Oratori no ha sigut may la de Queralt y lo que sí creyém és, qu'és una exacta imitació, gayrebé tant vella com l'original. Documents antichs y fidedignes que tenim a la vista nos referman que la del Santuari es de fusta, circumstancia que ratifica lo P. Fra. Narcís Camós en sa obra "Jardín de María", a més de 30 anys evans de la construcció del Oratori; aixó adhuc de detalls escultòrichs y de pintura, que ofereix la de Queralt y que no poden pas ocultar son origen».

De quan datava realment la imatge de l'Oratori? Si la imatge desapareguda durant la Guerra Civil del 1936 era realment una imitació de la de Queralt, quan va desaparèixer la que havia vist Ribera a principis de segle, que suposava tan antiga com aquella?

Tal vegada, fos aquesta o una altra, la primitiva imatge de Queralt avui és una de les escultures anònimes d'un museu o col·lecció particular. No seria pas, malauradament, un cas únic.

Queralt després del s. XIV

La història documentada del santuari de Queralt és la que va del s. XIV als nostres dies.

Historiar documentalment un santuari entenem que és, bàsicament, historiar la devoció popular que l'ha bastit. Pel que fa a les edificacions i a les seves dotacions, la part més tangible, caldria

Queralt després de l'incendi provocat per les tropes del General Espartero el juliol del 1840.

ARXIU J. CARRERAS

estudiar les conjuntures econòmiques que les han fet possible. Dit d'aquesta manera pot semblar un plantejament excessivament materialista, però toquem de peus a terra: si no hi ha diners per pagar una vidriera o un altar, amb la mateixa devoció o més, hom pot haver-se de conformar amb un ciri. Òbviament, el ciri es consumeix, les obres resten.

Direm, molt breument, que el primer santuari de Queralt del que tenim notícia fou el que bastí Garreta, vers el 1386. Per a Berga, el s. XIV fou de vaques grasses: el comerç, les manufactures tèxtils, les grans construccions, les muralles, St. Francesc, l'Hospital, el monestir de Montbenet, etc. (3).

Francesc Garreta, que bastí el primer temple de Queralt, on ara hi ha l'entrada de l'hostatgeria, i el dotà amb un benefici eclesiàstic, era, justament, un mercader.

Del s. XIV és també, però, la terrible Pesta Negra, que delmà considerablement la població catalana i berguedana. Tal vegada la gran crisi demogràfica que derivà de la Pesta féu que el santuari de Garreta fos suficient fins al s. XVIII, data en què es construí l'actual.

L'any 1741 s'obtingué el permís per edificar l'església d'ara, i el 1752 s'inaugurà la nova edificació i es va començar a bastir el magnífic altar barroc, de Pere Costa, destruït, com tants altres, l'any 1936.

El s. XVIII va ser també un segle de creixement econòmic a nivell català, i a Berga, concretament, és el de la manufactura tèxtil, que passà de la llana al cotó, aportant, ja a l'acabament de la centúria, el giny de la «maixerina». Fou el segle en què es bastiren els altars barrocs de Berga i, repetim-ho, es construí l'actual església del santuari de Queralt.

Però no foren pas tot flors i violes. El s. XVIII acabà amb la guerra contra França (1793) i, amb ella, començaren les vicissituds per a Berga i per al santuari de Queralt que, amb algun període de calma relativa, es pot dir que duraren fins a l'acabament de la darrera carlinada (1876).

Queralt i Berga els segles XIX i XX

Aquesta podria ser, a grans trets, la síntesi històrica d'uns edificis dedicats al culte marià al cim del quer alt berguedà.

No seria pas, però, la història que podria ajudar a explicar què és Queralt per a Berga.

La història que ho faria entenedor no es pot documentar i s'hauria de fer estudiant la devoció popular berguedana, forjada en el decurs dels segles: és la història d'una devoció que s'ha mantingut amb milers i milers de parts de rosari resades anònimament, amb tones de cera cremada, amb promences... etc.

Tot aixó pot semblar literatura de circumstàncies, però a qui ho vegi d'aquesta manera el remetriem, per posar un exemple recent, als comentaris que es feien als carrers de Berga aquella nit de finals de novembre del 1978, quan Queralt es va abrandar de foc i el santuari es donava com a possiblement cremat.

El fenomen d'apropament de Queralt i Berga, que em sembla que ultrapassa el que podríem entendre com una devoció mariana diguem-ne «estàndard», penso que és degut, a més de la devoció estrictament religiosa, que és evident, a les vicissituds de tota mena que Queralt i Berga van patir, conjuntament, durant el s. XIX.

Voldria il·lustrar el que acabo d'escriure cenyint-me, solament, als davallaments de la imatge de la Mare de Déu de Queralt a Berga, estudiats per Mn. Ribera i publicats per Mn. Armengou en el llibre ja citat.

Cronològicament, trobem que la Verge de Queralt va ser duta a Berga per implorar el seu auxili contra l'eixut, els anys 1680, 1682, 1683 i 1729; per salvar-se de les plagues de llagosta, el 1687 i el 1688; el 1735 a causa d'una malaltia que afligia a la població. És el que n'he dit —potser sense massa encert— una devoció «estàndard», perquè és assimilable a la de qualsevol altre santuari i població.

L'any de la guerra amb la França revolucionària, el 1793, la imatge fou davallada a Berga per evitar que fos profanada. Pels mateixos motius, ho fou els anys 1809, 1822, 1835, 1873 i 1936, és a dir, durant totes les guerres del s. XIX i la del XX.

Per motius diguem-ne tradicionals, solament fou davallada el 1824 per l'eixut, i els anys 1834, 1838 i 1854 per malalties, entre elles el còlera. Per motius de festa hem d'arribar a aquest segle, amb la Coronació del 1916 i els seus aniversaris dels anys 1941 i 1966.

Les vicissituds del santuari de Queralt durant el s. XIX no les esgoten pas solament les davallades per salvar la imatge

i els llargs sojorns que per la seva seguretat aquesta féu a Berga. És, també, un segle de successives destruccions i reconstruccions del santuari: el 1822 amb Rotten; el 1835, és convertit en presó i fortalesa militar; el 1840, amb Espartero i, durant la Tercera Carlinada de 1872-1876, Queralt torna a ser saquejat i convertit en fortalesa i presó novament.

Aquestes successives destruccions que afectaren Queralt, afectaren, també, i molt directament, la vila de Berga.

Berga construí i reconstruí Queralt, havia muntat i desmuntat altars, amagat i retrobat joies i objectes de culte i, en aquestes reconstruccions mútues, Berga es va sacrificar per Queralt, s'hi va identificar i s'hi va projectar, possiblement, més del que havia fet mai en el passat: Queralt i Berga, junts havien patit i junts s'havien refet i reeixit.

Calia però, també, promocionar Berga, per a la qual els liberals havien obtingut el títol de ciutat l'any 1877, i calia promocionar els seus principals valors, aquells de què més s'enorgullien els berguedans: Queralt i la Patum.

Ja no parlem solament d'una devoció, comencem a parlar, a la vegada, de l'atractiu d'un paratge i de les seves possibilitats d'explotació.

Un altre Queralt

Aquest que apuntavem és un altre Queralt, que sorgeix i es desenvolupa a l'entorn del santuari. Ja no són solament les construccions, que han de dotar el santuari dels serveis que necessita per atendre el culte i els devots; són, a la vegada, les construccions i els equipaments que poden permetre explotar l'atractiu de la muntanya com a centre turístic.

Acabada la darrera Carlinada s'encetà seriosament la reconstrucció i ampliació dels edificis civils: l'any 1877 va començar la reconstrucció de l'hostatgeria, a la qual s'afegí un pis d'alçada; des d'aquesta data fins als nostres dies han continuat les millores als equipaments de Queralt. L'any 1888 es referen les capelles d'aixopluc del camí del santuari; entre els anys 1900 i 1904 es construí el camí que dona la volta al Castellberguedà; el 1905 s'obrí la subscripció per construir la carretera, que es va començar a esplanar l'any 1908; aquell mateix any s'hi establí el primer fondista i s'hi va instal·lar el telèfon; el 1927 s'ampliaren les construccions de la fonda i s'hi féu arribar l'aigua des del terme d'Espí-

Els liberals fortificaren Queralt durant la Tercera Guerra Carlina. Al costat del canó, el periodista R.J. Penina.

ARXIU J. CARRERAS

nalbet; el 1929 s'hi instal·là la llum elèctrica; el 1953, se sacrificà la cuina popular, tan característica dels vells santuaris, a favor de la fonda; el 1964 es construí la nova carretera, que quedà enllestida el 1965, i un nou menjador; el 1966 s'hi construí un petit funicular d'efímera vida, etc. Òbviament, després de la Guerra Civil també s'han anat reconstruint l'església, l'altar, etc.

Aquest conjunt d'edificacions i millores de la part civil del santuari, no sempre reeixides, li han donat una dimensió més àmplia de la que degué tenir quan era simplement l'ermita i l'hostatge dels pelegrins berguedans.

És per totes aquestes raons que aventuraria l'opinió que, quan avui parlem de la història de Queralt, parlem d'una història dual que no ha pas d'anar necessàriament lligada ni deslligada l'una de l'altra, almenys pel que fa als darrers anys. Parlem de la història d'un santuari que la devoció berguedana ha bastit en el decurs dels segles, i que perdura íntimament en la majoria de berguedans.

Parlem també, però, dels recursos amb què s'ha dotat el principal atractiu que la ciutat de Berga pot oferir als forasters i a ella mateixa.

Harmonitzar aquestes dues vessants del santuari de Queralt ha generat malentesos i conflictes, que àdhuc han dut a tancar temporalment al culte el temple (1918).

La solució i entesa ha requerit bona voluntat, respecte i comprensió de totes les parts implicades. No sempre deu ha-

ver estat fàcil, ja que parlem de devoció i d'interessos, però ha estat possible, tal vegada perquè dir Queralt, a Berga, és dir molt.

Si, per acabar, havia de fer una síntesi del que em sembla que ha estat la història del santuari de Queralt, diria que ha estat la història d'un esforç continuat. Un esforç per edificar un santuari digne de la secular devoció queraltina de la ciutat de Berga, i per promocionar-lo i equipar-lo de la millor manera possible.

I, amb el santuari, promocionar també la ciutat, que tan sovint l'ha sentit com el seu principal símbol.

NOTES

1. PRAT i CARÓS. *La mitologia i la seva interpretació*, Barcelona, Els Llibres de la frontera, 1984.
2. RIQUER, Martí de. *Guillem de Berguedà*, Poblet, 1971.
3. Vegeu SANTANDREU, M. D. «Berga al segle XIV», L'EROL, núm. 25, 1988.

Josep Noguera i Canal